

Diskrimineerimisest ja narratiividest

Postimees, 16.07.2019

Suurbritannias elav kliiniline psühholoog ja terapeut Kim S. Golding kirjeldab oma teoses „Sild üle rahutu vee“ seda, kui olulised on inimese kujunemisel narratiivid. Narratiivid ehk lood aitavad tema hinnangul inimestel mõista ja organiseerida oma seniseid kogemusi. Ilma jutustusteta on raske olla inimene.

Kui ma sündisin, oli minu vanavanaisa 78 aastane. Nõukogude ajal vanemapalka ei tuntud, ema pidi minema tööle ning tema mäletamist mööda ei tekkinud perekonnas kordagi vaidlust selle üle, kes hakkab tegelema vastsündinuga. Selleks sai minu vanavanaisa, sest tema oli ainus, kes tööl ei käinud. Nii kujutavad minu esimesed mälestuspildid päikeselaiku põrandal, suurt diivanit ja pikka kiilaspäist meest lutipudeliga.

See lugu on minus kujundanud sügava veendumuse, et inimese võime last armastada ja tema eest hoolitseda ei ole kuidagi seotud soolise kuuluvusega. Ka ei arva ma, et õige perekond saaks moodustuda üksnes abielus olevast mehest ja naisest ning nende ühistest otsestest bioloogilistest järglastest. Perekonna mõiste sisustamisel liigne keskendumine seksuaalsusele jätab kõrvale selle, mis tundub olevat inimlikult kõige olulisem. Mõõnan, et minu arvamus ei ole Eestis kõigi arvamus ja minu isiklik lugu kõige tavapärasem. Mõistan, kui paljud arvavad teisiti. Arvamuste paljusus oli ja on demokraatlikus ühiskonnas lubatav ning vajalik.

Nii on mul keeruline nõustuda 25.06.2019 ajalehes Postimees avaldatud Helir-Valdor Seederi mõtteavaldusega, et Riigikohus on 21.06.2019 üldkogu otsusega seadnud ohtu seadusandliku ja kohtuvõimu tasakaalu ning on ümber defineerinud Eesti perekonna mõiste, lähtudes teiste riikide praktikast. Nõustuda ei saa ka väitega, et kohtusüsteem on viimasel ajal võtnud endale liiga suured volitused.

Riigikohtu üldkogu ei ole 21.06.2019 otsuses perekonna mõistet ümber defineerinud, vaid kohtuotsuse põhisisu seisneb milleski muus. See muu on Eesti Põhiseaduse § 12, mille kohaselt on kõik seaduse ees võrdsed ning kedagi ei tohi diskrimineerida rahvuse, rassi, nahavärvuse, soo, keele või muude asjaolude tõttu. Lihtsustatult öeldes on Riigikohus leidnud, et välismaalaste seadusega ei saa kohelda elamisloa andmisel ebavõrdselt abielus olevaid erinevast soost isikuid ja samast soost elukaaslasi.

Järeldusteni jõudmisel on Riigikohus viidanud Euroopa Nõukogu inimõiguste ja põhivabaduste kaitse konventsioonile, mis samuti kaitseb isikuid alusetu ebavõrdse kohtlemise eest. Riigikohtu enamus on leidnud, et põhiseaduse alusel tuleb perekonda kaitsta riigi sekkumise eest ning see kaitse ei sõltu perekonnaliikmete soost ega seksuaalsest sättumusest. Välismaalaste seadus kohtles aga isikuid erinevalt, kuna võimaldas anda elamisloa Eesti kodaniku abikaasale ja mitte temaga samast soost registreeritud kooselupartnerile. Legitiimset eesmärki seesugusele ebavõrdsele kohtlemisele Riigikohus ei leidnud. Kuigi Riigikohtu üldkogu otsusel oli mitmeid eriarvamusi, ei tulene ühestki, et isikute ebavõrdne kohtlemine oleks lubatav ja põhjendatud.

Kohtute üheks oluliseks ülesandeks on tagada isikute põhiõiguste kaitse ja kontrollida seaduste kooskõla põhiseadusega. Seega ei ole Riigikohus ületanud pädevust, kui on kontrollinud välismaalaste seaduse kooskõla Põhiseadusega. Vastupidi, tegemist on ühe kohtusüsteemi

olulise funktsiooniga, ilma milleta ei saaks demokraatlik ühiskond toimida. Demokraatia ei ole ainult enamuse võim vähemuse üle ning alati ei saa üksikisikute õigusi, sealhulgas nende inimõigusi, kaitsta vaid seadusandliku võimu kaudu, mis paratamatult kipub esindama pigem enamuse huve. Kohtuvõimu ülesandeks on tagada üksikisikute õiguste kaitse ka siis, kui see ei lähe kokku valitseva poliitilise jõu arvamusega. Kohtuvõimu teostamine ei saa olla sõltuv poliitilise võimu soovidest või võimuesindajate isiklikest veendumustest.

Kaasaegsetes demokraatiates on juba mõnda aega tagasi mõistetud, et erinevate vähemusgruppide ja nõrgemate indiviidide õiguste kaitse on vajalik ja kasulik kõigile. See on vajalik, et ühiskond tervikuna toimida saaks. Ebavõrdne kohtlemine kipub aset leidma seal, kus arvatakse, et nõrgemaid või teistest erinevaid võibki õiguslikus mõttes teisiti kohelda. Seesugust kohtlemist on õigustatud küll meditsiiniliste, küll ajalooliste põhjustega. Alles viimastel aastakümnetel on mõistetud vajadust varasemat mõtteviisi muuta.

Veel vähem kui 100 aastat tagasi ei omanud naised paljudes riikides hääleõigust ning nende võimalused omada iseseisvat vara ja valida vabalt tegevusala olid äärmiselt piiratud. Piiranguid õigustati reeglina naiste kohaga ühiskonnas ja nende füüsiliste eripäradega. Nii näiteks leidis USA Ülemkohus 1875. aastal lahendis *Minor v Happersett*, et osariik võib piirata naiste õigust hääletada, sest nad on „eraldi kategooria mittehääletavaid kodanikke“. Ligi saada aastat hiljem leiti 1961. aastal lahendis *Hoyt vs Florida*, et naise peamiseks ülesandeks ongi olla kodu ja perekonnaelu kese.

Aastasadu on ka Euroopa naistel olnud väga vähe võimalusi elada iseseisvat elu ilma abikaasadeta. Need arusaamad on tulenenud sügavast veendumusest, et naised ei ole võimelised täielikult täitma ühiskondlikke sotsiaalseid või poliitilisi ülesandeid. John Stuart Mill, üks 19. sajandi mõjukamatest liberaalsetest mõtlejatest, leidis oma essees „Naiste allutamine“, et kirjeldatud veendumused põhinesid tegelikult arusaamal, et tugevamatel on alati võim nõrgemate üle. Ta rõhutas, et ühiskondlikult oli vajalik, et naised abielluksid ja saaksid lapsi ning arvati, et selleks peab neid sundima. Milli arvates sunniti naisi kasutama kogu oma jõudu ja energiat abiellumisele ning laste saamisele, võttes neilt ära võimalused tegeleda millegi muuga.

Sarnaselt naistele on ajalooliselt kuulunud ühe enam diskrimineeritud isikute grupi hulka puuetega inimesed. Suurbritannia õppejõud ja puuetega isikute õiguste eest seisja Richard Rieser kirjeldab oma teoses „Puuetega inimeste diskrimineerimine, viimane piir“, et vähemalt 10%-l maailma inimestest on alati püsiv vaimne või füüsiline puue. Puuetega isikute küsimusele on ajalooliselt lähenetud meditsiinilisest aspektist lähtudes ja selle järgi on puudega isik probleemiks, kui ta ei suuda maailmaga kohaneda.

Vastavad stereotüübid said alguse juba Antiik-Kreekas ja Roomas, kus kummardati keha ilu ja halvustati ebatäiuslikkust. Sellele järgnevalt on ajalooliselt paljudes kultuurides peetud puuet jumala karistuseks. Nii võib Uuest Testamendist leida mitmeid lugusid imelistest tervenemistest, kuid harva on puudega inimene aktsepteeritav sellisena, nagu ta on. Industriaalühiskonna tekkimisel alates 18.-19. sajandist hakati puuetega isikuid teistest isoleerima.

Teekond selleni, mil kaasaegsetes tsiviliseeritud ja demokraatlikes ühiskondades hakati eirama ajalooliselt välja kujunenud stereotüüpe ja mõistma vajadust tagada inimväärne elu kõigile, sealhulgas naistele ja puuetega inimestele, on olnud pikk ja keeruline. Tihti on arvamuste ja

veendumuste muutjaks olnud erinevad üksikisikuid puudutavad juhtumid, mida võikski nimetada lugudeks. Väga sageli on neid lugusid jutustatud kohtuvaidluste ja kohtulahendite kaudu. Just kohtud on olnud need, kes on tasakaalustava jõuna asunud kaitsma nõrgemate ja vähemuses olevate indiviidide õigusi, formuleerides seejuures põhimõtteid, mis ei ole otsuste tegemise ajal olnud kooskõlas valitseva üldise arvamusega, kuid on lõppastmes tinginud seniste stereotüüpide muutumise. Narratiivid ei kujunda seega mitte ainult inimesi, vaid ühiskondlikke mõtteviise laiemalt.

Imselt on meile vaja veel jutustusi, mis muudaksid meie riigi kõigi inimeste riigiks. Me võitleme endiselt soolise palgalõhega ja näeme vaeva, et puuetega isikud ei tunneks end tõrjutuna. Siiski ei ole täna avalikus debatis enam valitsevat arvamust, et naiste või puuetega isikute õiguslik ebavõrdne kohtlemine oleks põhjendatud. Teistest erineva seksuaalse sättumusega inimeste või ebatraditsiooniliste perekondade olemasolu võib ju paljudele mitte meeldida, kuid aeg on muuta seniseid veendumusi, et neid inimesi võiks õiguslikult kohelda vähem väärtuslikena.

Anu Uritam

Harju Maakohtu kohtunik

Eesti Kohtunike Ühingu aseesimees